

7.

Folytonosság, megszakítottság és elhatárolás az evangéliumokban és fordításukban

KISS SÁNDOR

1. Bevezetés

„A mondatokat nem jellemzik sem tipikus környezetek, sem használati szabályok.” Így fogalmazta meg Émile Benveniste azt az ugrást, amelyet a mondatokból felépülő szövegvilág jelent az egymásba integrálódó nyelvi szintek – fonológia, morfológia, szintakszis – kódolt világához képest.¹ Az idézett tanulmány, amelyben Benveniste keresi mondat és szöveg szembeállításának pontos kritériumait, beletartozik a nyelvészeti kérdésfeltevéseknek abba a vonulatába, amely az 1960-as évektől kezdve megpróbálta rendszerezni a szövegszerűség formális ismérveit. A megközelítések sokféleségéből emeljük ki Roland Harweg nézetét, mely szerint a szöveget a szintagmatikus helyettesítések megszakítatlan sora jellemzi (a szerző tehát az anaforikus funkciót extrapolálja az egész szövegre)², valamint – a prágai iskola korábbi eredményeire támaszkodó – Jan Firbas érvelését a már ismert és újonnan bevezetett mondatelemek utalási hálózatáról és az általuk megvalósított „kommunikatív dinamizmusról”.³ A szöveg belső egysége természetesen a benne található jelek és jelsorok összefüggésein múlik – ezeknek az összefüggéseknek a lényegét keresik a most megidézett állásfoglalások is. Tekintettel azonban a nyelvi közlemény linearitására, a szövegszakszok összekapcsolása, lezárása és új szakaszok indítása önálló funkcióként jelenik meg a szöveg felépítésében, megteremtve a tagolás logikai változatosságát, amely a helyettesítések, ismétlések és utalások együttesével párhuzamosan, bár kétségkívül ettől nem függetlenül működik. Mármost ennek a tagoló funkciónak a kihasználtsága feltűnően érinti a közlemény stílusát, elsősorban abból a szempontból, hogy mennyire van szemantikailag megterhelve (a tagolásban részt vevő elemek mennyiben hordoznak önálló jelentést, helyettesíthetők-e egymással, elhagyhatók-e). Más oldalról ez azt jelenti, hogy felmerül a kérdés: a szövegben jelen lévő utalások hálózata mennyire kívánja meg vagy milyen mértékben teszi redundánssá a határpontokon szereplő kapcsoló morféákat és morféasorokat

¹ „Les phrases n’ont ni distribution ni emploi” (Benveniste 1966: 129).

² Harweg 1968: 148.

³ Firbas 1971.

(tehát mellérendelő kötőszókat és a hozzájuk hasonlóan működő nyelvi eszközöket).⁴

2. A folytonosságot jelző apparátus a kiválasztott korpuszban

2.1. A problémának ezt az absztrakt megfogalmazását szeretnénk konkrétabbá tenni egy empirikus vizsgálattal, amelyhez bizonyos tagolási sajátosságok révén kínálkozik az evangéliumok szövege. A vizsgálatba természetesen beletartozik a kontrasztív szempont, hiszen tanulságosnak bizonyulhat a görög eredetit összevetni latin és magyar átültetésével. A perspektívát megfordítva: keressük az evangéliumok szövegtagolási sajátosságait a Károli-biblia legrégebb változatában (1589) és ezek előképét a görög és a latin korpuszban. A vizsgálat során célszerű megkülönböztetni a szövegek tisztán elbeszélő, magyarázó-érvelő és dia-logikus részleteit.

2.2. Ami először az elbeszélést illeti, feltűnő vonása a szövegnek, hogy az esemény sor megjelenítéséhez gyakran nem elegendő a mondatok egymásutánja (holott a szöveg linearitása a narratív igealakok használata révén ikonikusan amúgy is ábrázolná az idő haladását). A narrátor szükségét érzi – mint látni fogjuk, részben a klasszikus görög stílushagyomány nyomán –, hogy egyes pontokon, sőt akár hosszabb részleteken át a folytonosságot megerősítse kötőszók és más kapcsolóelemek beiktatásával – még akkor is, ha a mondatok egyébként anaforikusan is kapcsolódnak egymáshoz. Ilyen kötőelemek sokszor a nem-narratív részletekben is feltűnnek.

2.2.1. Legegyszerűbb megoldásként természetesen az *és* kötőszó jön számításba – idézzük találmra a következő mondatsort: Márk 3,1–4 *Et introiit iterum in synagogam. Et erat ibi homo habens manum aridam; et obseruabant eum, si sabbatis curaret illum, ut accusarent eum. Et ait homini habenti manum aridam: „Surge in medium”. Et dicit eis:...* A szövegrész görög előképében ugyanilyenek az anaforikus viszonyok, de a *καί* kötőszó is pontosan úgy helyezkedik el, mint latin fordítása, az *et*; pusztán logikai síkon a mellérendelés explicit kifejezése semmit sem ad hozzá a szövegrész jelentéséhez. A magyar fordítás mindenütt megtartja az *és* kapcsolóelemet, csak egy ponton helyettesíti *akkorral*:

---

⁴ A nyelv szemantikai rendszerének „textuális komponenséről” ld. Halliday–Hasan 1976: 328. Mint minden szövegelemzésben, természetesen a mi vizsgálatunkban is felmerül az a kérdés, hogy a mellérendelő elemek mennyiben maradnak egy mondat keretén belül, és mikor vezethetnek be új mondatokat; látni fogjuk, hogy az a lineáris elbeszélés, amelyet itt megpróbálunk jellemezni, számos olyan mellérendelő típusú elemet használ, amelyek új mondatot jeleznek. A mondattani és stilisztikai irodalomban sok szó esett kötőszó és határozószó különbségéről és a mellérendelő kötőszók adverbialis eredetéről; a régebbi kutatások összefoglalásához ld. Gérald Antoine klasszikus munkáját a mellérendelésről (1958: 315–323).

*És bemene viszontag az zsinagógába, és vala ott egy megszáradott kezű ember. És figyelmeznek vala rája, ha szombat napon meggyógyítaná azt, hogy őtet vádolhatnák. Akkor mondá az megszáradott kezű embernek: kelj fel, állj középre. És mondá azoknak: ... [az első mondatban a viszontag kifejezés (modernebb változatban: ismét = πάλιν = iterum) szintén anaforikus, távolabbi előzményre utal vissza]. A folytonosságnak erre a megszokott jelzésére mintegy további megerősítésként rakódhatnak rá olyan időhatározószók, amelyek eredeti jelentésük szerint gyors rákövetkezést jelentenek, az és-sel alkotott kapcsolatuk azonban inkább kötőszóként viselkedik. Ilyen kapcsolat a καὶ εὐθύς = *et statim*, amely gyakorisága révén egyes részletekben külön stílusjegynek tűnik. Így Márk szövegében az 1. részben Jézus megkeresztelésétől kezdve: Márk 1,10 *Et statim ascendens de aqua uidit apertos caelos*; 1,12 *Et statim Spiritus expellit eum in desertum*; stb. A magyar szöveg legtöbbször az és azonnal kapcsolatot választja: 1,10 *és azonnal feljővén a vízből, látá az egeket megnyilatkozni*; 1,12 *és azonnal az lélek elragadá őtet az pusztába* (változat: 1,30 *és mindjárt*). A példákat még ugyanebből a részből véve a καὶ εὐθύς fordításának változata szinonim kifejezéssel *et protinus*. Péladul: 1,18 *Et protinus, relictis retibus, secuti sunt eum*; Károlinál *és azok mindjárt elhagyván az ő hálójukat, követék őtet*.*

2.2.2. Az és kötőszóhoz mint legegyszerűbb mondatközi kapcsolathoz képest nehéz pontosan meghatározni annak a – szintén igen gyakori – kötőszónak az értékét, amely nem csupán kapcsoló jelentésű, hanem egyben arra is utal, hogy valamilyen újdonság következik. Ez a jellegzetesen továbbvivő elem – hívhatjuk *kontinuátornak* – a görög δέ, illetve latin és magyar fordítása, az *autem* és a *pedig*. Az említett szavak – az és kötőszótól eltérően – mindhárom nyelvben a mondat második helyén állnak (a magyarban tehát nem az első helyen álló, el-lentétes-megengedő *pedig*-ről van szó)⁵. Az olvasó vagy hallgató stilisztikai benyomása szerint egyszerre van jelen az előző kontextusra történő támaszkodás és a mondanivalónak ehhez illeszkedő továbbvitele: Lukács 2,18-19 καὶ πάντες οἱ ακούσαντες ἐθαύμασαν περὶ τῶν λαληθέντων ὑπὸ τῶν ποιμένων πρὸς αὐτούς: ἡ δὲ Μαριάμ πάντα συνετήρει τὰ ῥήματα ταῦτα συμβάλλουσα ἐν τῇ καρδίᾳ αὐτῆς = *Et omnes, qui audierunt, mirati sunt de his, quae dicta erant a pastoribus ad ipsos. Maria autem conseruabat omnia uerba haec conferens in corde suo* = *és mindenek, az kik hallák, csodálkoznak azokon, az melyeket az pásztorok nekik mondottanak vala. Az Mária pedig mindezeket magában tartja vala, és azokat az ő szívében forgatja vala*. Tartalomtagoló szerepe szerint a δέ / *autem* / *pedig* bevezethet egy olyan megjegyzést, amely egy előző eseménysor következményére utal, mint a most idézett szövegrészben (a pásztorok megtalálják a gyer-

⁵ A görögben a második hely a névelő utáni pozíció is lehet, mint az itt következő példában ἡ δὲ Μαριάμ.

mek Jézust, és elhirdetik, amit láttak), de megadhatja új, még elbeszélendő események keretét is. Példa lehet János evangéliuma 5. részének eleje, a helyszín megjelölése: János 5,2 *vaygon pedig Jeruzsálemben ... egy halastó*; szereplő színrevitele, akire a csodatétel irányulni fog: 5,5 *vala pedig ott egy ember, ki harmincnyc esztendőől fogva való betegségbe fekszik*; időmegjelölés (különös tekintettel arra, hogy Jézus megszegi a szombati gyógyítási tilalmat): 5,9 *az napon pedig szombat vala* (5,2 *Est autem Hierosolymis ... piscina*; 5,5 *Erat autem quidam homo ibi triginta et octo annos habens in infirmitate sua*; 5,9 *Erat autem sabbatum in illo die*; a mondatkezdetek a görögben: 5,2 Ἔστιν δὲ ἐν τοῖς Ἱεροσολύμοις ... 5,5 ἦν δὲ τις ἄνθρωπος ἐκεῖ ... 5,9 Ἦν δὲ σάββατον ...). A dé szócska használatát illetően szövegeink kódexhagyománya ingadozhat: Márk 10,27 ἐμβλέψας (δὲ) αὐτοῖς ὁ Ἰησοῦς λέγει csak a kéziratok egy részében található dé-vel. A latin fordítás kihagyja, a magyar beiktatja a továbbvívó elemet: *Intuens illos Iesus ait = rájuk tekintve pedig Jézus mondá.*

2.2.3. Miközben a *dé/autem/pedig* elem alapvetően kontinuátorként működik, érthető módon magára ölthet specifikusabb szemantikai értékeket. Legkézenfekvőbb a szembenállás kifejezése egy alternatíván belül: Lukács 22,67–68 ἐὰν ὑμῖν εἶπω, οὐ μὴ πιστεύσητε· ἐὰν δὲ ἐρωτήσω, οὐ μὴ ἀποκριθῆτε = *Si uobis dixero, non credetis; si autem interrogauero, non respondebitis mihi = ha mondanom nektek, nem hiszitek. Ha pedig kérdendelek is, ugyan nem feleltek énnekem.* Előfordul, hogy a narrátor – mintegy zárójelbe tett – magyarázatban használja ugyanezt az eszközt, akár Jézus szavainak értelmezésére (János 2,21: Jézus mondja, hogy ha lerombolnák a templomot, ő harmadnapra felépítené azt – értelmezés a feltámadásra utalva: *ő pedig szól vala az ő testének templomáról*, az eredeti szövegekben *Ille autem dicebat de templo corporis sui*, hasonlóan a görög mondatkezdet ἐκεῖνος δὲ ἔλεγεν), akár Jézus tanítási módszerének jellemzésére (Márk 4,34 *példabeszéd nélkül pedig nem szól vala nekik*, vö. *sine parabola autem non loquebatur eis*, a görögben az előljáró után helyezett kontinuátorral: χωρὶς δὲ παραβολῆς).⁶

2.2.4. Ha a dé elemnek nincs az adott kontextusban különlegesebb szemantikai értéke, tehát csupán kontinuátorként működik, a fordítás átcsúsztat a szemantikailag teljesen jelöletlen és kötőszóba, vö. Máté 2,8 (szereplő beszédében) ἐπὶν δὲ εὔρητε = *et cum inueneritis = és minek utána megtaláljátok.* Az ilyenfajta jelenség természetesen ritka, hiszen a szakrális szöveg fordításában szabadság nem engedhető meg, csak alkalmazkodás a célnyelv grammatikai szabályaihoz; mindamelllett a latin fordító a kontinuátor helyett folyamodhat explicit névmási

⁶ Ugyanezen kötőelem segítségével szerkesztett fontos kiegészítő megjegyzés Jézus halálra ítéelésének elbeszélésében: János 18,40 ἦν δὲ ὁ Βαραββᾶς ληστής. = *Erat autem Barabbas latro = ez Barabás pedig vala tolvaj.*

utaláshoz, ha enélkül nem érzi koherensnek a mondatkapcsolódást. A következő példában egy tárgyatlan ige befejezett melléknévi igenevével szerkesztett önálló participiális mellékmondat (ún. genitivus absolutus) okozott neki nehézséget, amit nem tudott szó szerint átültetni latinra, ezért igenév helyett verbum finitumot és a tagmondatok közötti átvezetésül vonatkozó névmást használt: Máté 2,13 Ἀναχωρησάντων δὲ αὐτῶν megoldása *Qui cum recessissent* ‘akik [ti. a napkeleti bölcsek] miután hazatértek’; a magyarban lehetséges lett volna egy *ők hazatérévén* típusú igeneves szerkezet, de Károli is ragozott igét használ, igaz, a kontinuator megőrzésével: *minek utána pedig megtértenek volna*⁷. Döntése indokolt a világosság jegyében, mivel az igenevet követő főmondatnak új alanya lesz: *minek utána pedig megtértenek volna, íme az Úrnak angyala megjelenék Józsefnek álomba*. Másutt is megfigyelhető, hogy a görög anaforikus mutató névmással egyenértékű vonatkozó névmás elég erős kapocs a latin fordító számára, aki ezért megtakaríthatja a kontinuatort: Máté 2,14 ὁ δὲ ἐγερθεὶς παρέλαβεν τὸ παιδίον = *Qui consurgens accepit puerum* (hasonlóan Máté 2,21). A magyar fordítónak a *pedig* használata nem okoz nehézséget, viszont – szintén a világosság kedvéért – a névmást főnévvel helyettesíti: *az József pedig felkelvén, vevé az gyermeket* (a csaknem szó szerint ismétlődő 2,21-ben egyébként a szövegösszefüggésnek megfelelően „értelmezi” a kontinuatort: *József azért felkelvén vevé az gyermeket*).

2.2.5. Visszatérve itt egy korábbi megjegyzésünkhöz, megállapíthatjuk, hogy az evangéliumokat jellemző szövegalkotás természetesen bizonyos mértékig örökli a klasszikus görög irodalmi stílusnak egy alapvető sajátosságát: az egymást követő mondatokban valahogyan explicitté kell tenni a kapcsolódást az előző mondatához, kötőszókkal vagy kontinuatorokkal, az anaforikus utalásokon túl is.⁸ Ezt a szabályt vagy inkább erős tendenciát a klasszikus szövegekben is el lehetett olykor hanyagolni, kihasználva az implicit mondatközi kapcsokat; az újszövetségi görög itt még több szabadságot enged meg magának, főként a nem narratív szekvenciákban, amilyenek a dialógusok és általában az élő beszéd egyenes leképezései vagy a narrátori eszmefuttatások és kommentárok. Magukban az elbeszélő szekvenciákban is fedezhetünk fel engedményeket a klasszikus szokásokhoz képest, így például dialógusokban az idéző mondatok nem tartalmaznak kötelezően kontinuatort: János 7,20–21 ἀπεκρίθη ὁ ὄχλος ... ἀπεκρίθη Ἰησοῦς = *Respondit turba ... Respondit Iesus* = *felele az sokaság ... felele Jézus*.⁹ A kap-

⁷ A feltételes mód itt és későbbi példákban is a mellékmondatiság jelzése a latin mintának megfelelően. Úgy tűnik, Károli alapvetően a latin szövegből dolgozott, de a görög eredeti figyelembe vételével.

⁸ Ld. erről Denniston monográfiáját, 1954: p. XLIII.

⁹ Mintegy a stílárius szokáshoz alkalmazkodva a magyar szöveg ilyen kontextusban beiktathat kontinuatort akkor is, ha az a görög eredetiben és latin fordításában egyaránt hiányzik: Márk 10,29 *fe-*

csolódás kifejezésére a korábbi szokásokhoz képest megnövekedett a mellérendelést egyéb árnyalatok nélkül kifejező καί gyakorisága, ami a spontán szóbeli elbeszélés hatását mutatja, hasonlóan az és kötőszó halmozásához a nem irodalmi magyar beszédmódban. A gondozott latin és magyar szövegekben természetesen szintén megnyugtatóan kell jelezni a mondatok tartalmának kapcsolódását, az anaforikus alapú visszautaló hálózat azonban nem szorul mindig külön utalószavak segítségére.

2.2.6. A mondatközi kapcsolatok természetesen árnyaltabbak, minthogy az és kötőszó, valamint a (második helyen álló) *pedig* kontinuátor használata elegendő volna minden narratori szándék leképezésére a szövegfolytonossági funkció megvalósulása során. Feltűnő ezen a ponton, hogy a görög δέ szócskát a latin szöveg olykor az *at* kötőszóval adja vissza, amelynek enyhén ellentétes jelentése van: ‘de/mindamellett’; a mondat elején áll, nem a kontinuátor-szerepre jellemző második helyen. Használatát értelmezhetjük a fordító kreatív beavatkozásaként; említsük példaként Péter jól ismert tagadó válaszait Jézus elfogatása után, amelyeket mind a négy evangélium feljegyez, közülük Máté, Márk és Lukács elbeszélésében egyaránt megtalálható az *at* mint a δέ megfelelője, mintegy a helyzet drámaiságának érzékeltetésére. Idézzük Márkot (14,67–70): „*Et tu cum hoc Nazareno, Iesu, eras!*” *At ille negavit dicens ... Et ancilla, cum uidisset illum, rursus coepit dicere ...: „Hic ex illis est!” At ille iterum negabat* (var. *negavit*) – az eredetiben ó δὲ ἠρνῆσατο és ó δὲ πάλιν ἠρνῆετο; hasonlóan δέ = *at* a párhuzamos szövegrészekben. Károli megőrzi a kontinuátort: *te is az nazaretbeli Jézussal valál. Ő pedig megtagadá mondván ... És mikor az leányzó ismét látta volna őtet, mondá ... ez egyik azoknak. Ő pedig ismét megtagadá* (a párhuzamos részekben ugyanígy).

2.2.7. Nehezebb megmagyarázni a δέ szócskának egy másik latin fordítását, amely a magyar szövegben szintén nem hagy nyomot, és a latinban is ritka. A (szintén második helyen álló) *uero* elemről van szó, amely enyhe ellentéttel fejezi ki a szövegben új téma megjelenését, valamely korábbi rematikus kifejezés témává alakítását. A most idézett, környezetétől elég élesen elkülönülő jelenet bevezető mondatában szükséges, hogy Péter a téma szerepét töltsse be: Máté 26,69 *Petrus uero sedebat foris in atrio* = *az Péter pedig ül vala kívül az palotában*; a görög mondat eleje hasonlóképpen ó δὲ Πέτρος. Ugyanez a tematikus váltást hangsúlyozó elem egyébként dialógusban is megtalálható: Márk 8,29 (Jézus kérdezi tanítványaitól, kinek gondolják őt az emberek, majd:) *Vos uero quem me dicitis esse?* Egyszerű kontinuátori megfelelőkkel a görögben: ὑμεῖς δὲ τίνα με

---

lelvén pedig Jézus mondá = *respondens Iesus ait* (var. *ait Iesus*); kontinuátor nélkül a görögben is. A kapcsolódást talán változatosabbá kívánja tenni egy-egy időhatározói kontinuátor beiktatása: Márk 11,14 *akkor Jézus felevén mondá* (‘és’ kötőszóval a görögben és a latinban).

példa idéző mondatokban, válasz és új kérdés közé ékelve: János 2,18 Ἀπεκρίθησαν οὖν οἱ Ἰουδαῖοι καὶ εἶπαν αὐτῷ = *Responderunt ergo Iudaei et dixerunt ei* = *felelének azért az zsidók, és mondának neki*, majd ugyanebben a szövegrészben 2,20 εἶπαν οὖν οἱ Ἰουδαῖοι = *Dixerunt ergo Iudaei* = *mondának azért az zsidók*. Az οὖν = *ergo* = *azért* szócska működése világosan mutatja a mondatközi kapcsolóelemek kettős státusát: lehetnek egyszerre továbbvivők és logikai jelentés hordozói.

2.2.9. Határozottabb szemantikai profillal rendelkezik a γάρ = *enim* kapcsolóelem, amely általánosabb háttérrel magyaráz bizonyos eseményeket vagy helyzeteket. A görög és latin szócska egyaránt a mondat második helyére kerül; megtalálható a narrátor és a szereplők diskurzusában egyaránt. Illusztrációul szolgálhat először egy Jézusra vonatkozó (pszichológiai) megjegyzés a narrátortól: János 2,25 [Jézus nem szorult rá, hogy valaki megmutassa neki, milyen az ember:] αὐτὸς γὰρ ἐγίνωσκεν τί ἦν ἐν τῷ ἀνθρώπῳ = *ipse enim sciebat quid esset in homine* = *mivelhogy ő jól tudná, micsoda volna az emberben* [modernebb változat: *mert magától is tudta, mi volt az emberben*]; valamint egy dialógusrészlet: János 3,2 [egy farizeus beszél Jézushoz:] οὐδεὶς γὰρ δύναται ταῦτα τὰ σημεῖα ποιεῖν ἢ σὺ ποιεῖς = *nemo enim potest haec signa facere, quae tu facis* = *mert senki nem teheti az jeleket, amelyeket te teszesz*. Természetesen ez a „magyarázó kötés” felveti a mellérendelés és alárendelés közötti különbségtétel kényes kérdését. A mai magyar nyelvben disztribúciós különbséget tehetünk a *mert* típusú alárendelő kötőszó és az *ugyanis* / *hiszen* / *tudniillik* mellérendelő kötőszavak között: főmondati rámutató szó csak az első típussal állhat párban (*azért ... mert*), és itt a kötőszó helye is rögzített (*ugyanis, tudniillik* szabadabban mozognak, bár *hiszen* nem). Használat tekintetében a *mert* kötőszó a sorozat „jelöletlen” („merkmallos”) tagja, amely a többi tagot helyettesítheti. Így a *mert* használható a szövegnek azokon a pontjain is, ahol egyébként az *ugyanis* típus szokott általánosabb magyarázatokat szolgáltatni. A görögben a mondatthatárt túl nem lépő magyarázó elem, tehát alárendelő okhatározói kötőszó a (‘hogy’ jelentésben is használt) ὅτι, a latinban többek között (*eo quod, quia, quoniam*). A szorosabb okság jelölésére a görögben használatos a διὰ ‘által / miatt’ előljáróval és semlegesnemű névelővel ellátott főnévi igenév és mellette ennek alanya tárgyessé transzformálva: Lukács 2,4 διὰ τὸ εἶναι αὐτὸν ἐξ οἴκου καὶ πατριᾶς Δαυὶδ; a latin fordítás a szoros okság figyelembe vételével, tehát azonos mondaton belül *eo quod* mellékmondati kötőszóval történik: *eo quod esset de domo et familia David*. Károli szövegében a *mert* egyetemes kötőszó: megfelelő lehet a háttér-magyarázatot szolgáltatató γάρ = *enim*-nek, mint a fentebb idézett János 3,2-ben (*mert senki nem teheti*), de a mondaton belüli magyarázatra is alkalmas, tehát működhet úgy, mint az előképekben ὅτι = *quia*: János 1,15 ὁ ὀπίσω μου ἐρχόμενος ἔμπροσθέν μου γέγονεν, ὅτι πρῶτός μου ἦν = *Qui post me venturus est, ante me factus est, quia prior me erat* = *aki énutánam jött, énná-*

lamnál feljebb becsültetett, mert énnálmánál méltóságosabb (mert ritkább szinonimája mivelhogy, mint fentebb, János 2,25).¹² Visszatérve mármost a γάρ = enim kapcsolóelemre, megállapíthatjuk, hogy alapvetően valamely helyzet teljesebb ábrázolását, a részletek pontosabb megértését segíti elő. Feltűnik olyan megjegyzésekben, amelyek a tanítványok félelmére vagy értetlenségére utalnak: Márk 6,49–50 kezdének kiáltani, mert mindnyájan látják vala azt [hogy Jézus a tengeren jár], és megháborodának, az előképekben γάρ, ill. enim: omnes enim eum uiderunt et conturbati sunt; Jézus színeváltozásának leírásakor Péter szavainak kommentárja, majd magyarázata, mindkétszer ugyanazzal a kapcsolószóval: Márk 9,6 mert nem tudja vala, mit szólna [modernebb változat: nem tudja vala, mit beszél], mert megrémültenek vala = Non enim sciebat quid responderet, erant enim exterriti, a γάρ kettős használatával a görögben.¹³ Példa esemény-sorba szervesen illeszkedő magyarázatra (a Keresztelő János megöléséhez vezető eseménysor): Márk 6,19–20 az Heródiás pedig ... igyekezik vala őtet megölni, de nem lehet vala, mert az Heródes féli vala az Jánost = Herodias autem ... uolebat occidere eum nec poterat: Herodes enim metuebat Ioannem (hasonlóképpen γάρ a görögben). Olyan kapcsolóelemről van tehát szó, amely fenntartja a (narrátori és szereplői) diskurzus folyamatát, abba beilleszkedik, ugyanakkor azonban – a szövegegyüttesben elég rendszeres módon – egy másik, értelmező síkot teremt. Ez utóbbi gyakran gyökerezik a mindennapi tudásban vagy tapasztalatban, és utalhat a közös, a szöveg címzettjei számára oly fontos ótestamentumi hagyományra is: Márk 7,10 [régii törvények idézését bevezetendő] Μωϋσῆς γάρ εἶπεν = Moyses enim dixit = mert Mózes azt mondja (az ilyen típusú jelentést a mai magyar nyelvben leginkább a hiszen kötőszó közelíti

¹² Mindamelltt a magyar fordító olykor igyekszik külön tartani a ὅτι = (eo) quod / quia és a γάρ = enim megfelelőit: míg az utóbbi, általánosabb magyarázatot alapvetően a mert közvetíti, szorosabb okság esetén más megoldások is találhatók. Érdekes példa a következő: Márk 9,41 Quisquis enim potum dederit uobis calicem aquae in nomine meo, quia Christi estis, amen dico uobis: non perdet mercedem suam (enim = γάρ, quia = ὅτι) = mert valaki innokok adand nektek csak egy pohár vizet az én nevembe, azaz hogy Krisztusé vagytok, bizony mondom, el nem veszti az ő jutalmát – Károli az alárendelő kötőszót nem fordítja mert-tel, ehelyett kibontja az in nomine meo = Christi azonosítást (azaz hogy). Szoros függésben álló okokat mutat be a görög és a latin szöveg egy hosszabb fejtegetésben: János 2,24–25 Ipse autem Iesus non credebat semetipsum eis, eo quod ipse nosset omnes, et quia opus ei non erat, ut quis testimonium perhiberet de homine; a görög az első okságban a főnévi igeneves szerkezetet használja (διὰ τὸ αὐτὸν γινώσκειν πάντας), ehhez kapcsolódik a második okság (καὶ ὅτι); a magyarban a második kötőszó hiányzik (mivelhogy ... és): Jézus pedig nem bízza vala magát azokra, mivelhogy mindeneket jól ismerne, és nem szükség volna, hogy valaki ő neki valamely emberről bizonyosságot tenne.

¹³ A kapcsolóelem kettőzése a rémült lelkiállapot kifejezésére máshol is: Márk 16,8 Et exeuntes fugerunt de monumento; inuaserat enim eos tremor et pavor, et nemini quidquam dixerunt, timebant enim (az eredetiben hasonló elrendezés: εἶχεν γὰρ αὐτὰς τρόμος καὶ ἔκστασις ... ἐφοβοῦντο γάρ) = és nagy hamar elmenvén elfutának az koporsótól, mert az félelem és álmétkodás elfogta vala őket, és senkinek semmit nem szólnak vala, mert félnek vala.

meg).¹⁴ Bár a szöveg szakrális jellege megköti a fordító kezét, éppen a magyarázó mellérendelés és az okhatározói alárendelés között létrejövő átmeneti formák és általában a mondathatárok e területen adódó bizonytalansága okozhat különböző ingadozásokat a fordító által alkalmazott kötésekben. A γάρ kétszintű használatára más-más választ ad a két fordító ebben: Márk 11,18 ἐζήτουν πῶς αὐτὸν ἀπολέσωσιν· ἐφοβοῦντο γὰρ αὐτόν, πᾶς γὰρ ὁ ὄχλος ἐξεπλήσσετο ἐπὶ τῇ διδαχῇ αὐτοῦ. Jeromos a kötőelemek megkülönböztetésével expliciten jelzi a két szintet: *quaerebant quomodo eum perderent; timebant enim eum, quoniam uniuersa turba admirabatur super doctrina eius* (az *enim* kéziratvariánsa egyébként *autem*); Károli viszont csupán két szinonim kötőszót alkalmaz: *keresnek vala módot benne, mi módon elvesztenék őtet, mert félik vala őtet, mivelhogy az egész sokaság csodálkozik vala az ő tudományán.* A γάρ = *enim* oksági értéke egyébként annyira meggyengülhet, hogy a szócskát egyszerű továbbvivőnek érezzük: Márk 15,14 [Pilátus kérdezi a tömegtől, mivel vádolják Jézust:] τί γὰρ ἐποίησεν κακόν; = *Quid enim male fecit?* A magyar szöveg meg is szünteti az itt fölösleges kapcsolóelemet: *micsoda gonoszt cselekedett?*

2.2.10. Említsük meg ezen a ponton a latin *enim* ritkább szinonimáját, a *nam* kapcsolóelemet, amely szintén teljesebb háttérrel idéz fel magyarázatul.¹⁵ Jeromos használja a γάρ fordításakor, így Jézus tanító diskurzusában, talán a nagyobb ünnepélyesség kedvéért: Lukács 22,27 *Nam quis maior est: qui recumbit, an qui ministrat? = mert melyik nagyobb? az-é aki leül [modernebb változat: asztalnál ül], vagy aki szolgál?* (hasonló megfelelések: Márk 10,45). Különös módon a latin szöveg élesebb váltást alkalmaz – szintén Jézus szavaiban, és logikailag indokoltan – a *nam* kapcsolóelemet ὅτι megfelelőjeként alkalmazva: Márk 14,20–21 [Jézus árulója lesz] *Unus ex Duodecim, qui intingit mecum in catino. Nam Filius quidem hominis uadit, sicut scriptum est de eo = egy az tizenkettő közül, aki énvelem az tábla nyúl. Az embernek fia pedig elmegyén, az mint meg vagyon őfelőle írva.* Valójában a ὅτι = *nam* itt egy kéttagú kommentárt vezet be: az első rész Jézusról szól, a második pedig az ő jövőendő árulójáról, aki meg fog bűnhődni, A görög szöveg ezúttal a kettéosztottság klasszikus jelzéséhez, a μὲν ... δέ szembenálláshoz folyamodik. A μὲν szócska jelenik meg az első részben (jelentése az, hogy egy ‘másrészt’ kezdetű folytatás várható): ὅτι ὁ μὲν υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου ὑπάγει καθὼς γέγραπται περὶ αὐτοῦ (= *Nam Filius ... = Az embernek*

¹⁴ A kapcsolóelem latin változatáról vö. Kroon (1995: 171): „*Enim* is a situating consensus particle which indicates an appeal to the involvement and cooperation of the addressee in the speech-event, and can thus be said to play a role on the interactional level of discourse”.

¹⁵ A *nam* és *enim* elemek etimológiai rokonságáról ld. Ernout–Meillet (1979, s. v. *enim, nam*). A *nam* klasszikus latin használatát illetően Kroon (1995: 144) azt emeli ki, hogy a magyarázatba új információk kerülhetnek, s ezek új tematikus kiindulópontot is szolgáltathatnak: „*nam* marks discourse units that provide subsidiary information, with regard to another, more central discourse unit”. A *nam* elem a mondat első helyén áll, talán az általa bevezetett rész nagyobb önállósága miatt.

fia ...), a második rész pedig a δέ segítségével visszatér az árulóhoz és jövőendő sorsáról beszél: οὐαὶ δὲ τῷ ἀνθρώπῳ ἐκεῖνῳ δι’ οὗ ὁ υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου παραδίδοται = *Vae autem homini illi, per quem Filius hominis traditur* = *de jaj annak az embernek, aki által elárultatik az embernek fia*. Érdekesen alakul a kapcsolóelemek átültetése. A latin fordítás a szöveg szakrális jellegét tiszteletben tartva megőrzi a ὅτι μέν ... δέ hármasságot, amiből adódik *nam quidem ... autem*, míg a magyar fordítás az első két elemet összevonja a *pedig* révén, és ezzel állítja szembe a második rész bevezetéseként a *de* kötőszót.¹⁶

2.3. A szövegeknek nem elbeszélő jellegű részeit főként Jézus tanításai alkotják, valamint kisebb mértékben dialógusok és az eseményektől némileg független okfejtések. Noha, mint láttuk, a mondatok közötti kapcsolatot ezekben a diskurzustípusokban is jelezhetik explicit kötőelemek, a szokásos anafora-hálózat is elegendő lehet a folytonosság fenntartásához. A nyelvtani személyek azonosságára, ill. különbözőségére épül a szövegösszefüggés Jézus itt következő szavaiban: János 6,43–45 ἀπεκρίθη Ἰησοῦς καὶ εἶπεν αὐτοῖς· μὴ γογγύζετε μετ’ ἀλλήλων. οὐδεὶς δύναται ἔλθειν πρὸς με εἰὰν μὴ ὁ πατήρ ὁ πέμψας με ἐλκύσῃ αὐτόν, κἀγὼ ἀναστήσω αὐτόν ἐν τῇ ἑσχάτῃ ἡμέρᾳ ... = *Respondit Iesus et dixit eis: „Nolite murmurare in inuicem. Nemo potest uenire ad me, nisi Pater, qui misit me, traxerit eum; et ego resuscitabo eum in nouissimo die ...”* = *felele azért Jézus, és mondá nekik: „ne háborogjatok tiköztetek. Senki nem jöhet én-hozzám, hanem ha az Atya, aki engem elbocsátott, vonandja azt: én pedig feltámasztom azt amaz utolsó napon ...”*. A hosszabb beszédfolyamokban megfigyelhető az elbeszélést jellemző kapcsolóelemek visszaszorulása; ezek mindamellelt felléphetnek pregnánsabb jelentésben, amikor valódi viszonyítást vagy szembeállítását képviselnek. Jellegzetes példa Jézus ünnepélyes, küldetését megvilágító búcsúja tanítványaitól: János 15–16 ahonnan idézzünk egy részletet a Jézus által küldendő Ítélről¹⁷: János 16,8–11 *Et cum uenerit ille [sc. Paraclitus], arguet mundum de peccato et de iustitia et de iudicio: de peccato quidem, quia non credunt in me; de iustitia uero, quia ad Patrem uado, et iam non uidetis me; de iudicio autem, quia princeps mundi huius iudicatus est* = *és mikoron az eljövend, megfeddi ez világot az bűnről, az igazságról és az ítéletről. Az bűnről megfeddi,*

¹⁶ A μέν ... δέ = *quidem ... autem* szembenállásra másik példát nyújt János 19,24–25, ahol a narrátor lezárja a Jézus ruháira sorsot vető katonák jelenetét, és a kereszt mellett álló nőkről kezd beszélni: Οἱ μὲν οὖν στρατιῶται ταῦτα ἐποίησαν. Εἰστήκεισαν δὲ παρὰ τῷ σταυρῷ τοῦ Ἰησοῦ ἡ μήτηρ αὐτοῦ καὶ ... Μαρία ἡ Μαγδαληνή = *Et milites quidem haec fecerunt. Stabant autem iuxta crucem Iesu mater eius et ... Maria Magdalene*. A latin fordító a következtetést jelentő οὖν-t elhagyja, a magyar fordító viszont a μέν-t szünteti meg az οὖν kedvéért, amelyet *azért*-tal ad vissza: *Az vitézek azért ezeket művelék. Állának vala pedig az Jézus keresztfája mellett az ő anyja és ... Mária Magdolna*. A *quidem* ‘igaz ugyan, de’ szócska egyébként határozottabb jelentésárnnyalattal rendelkezik, mint a μέν; megjelenése a szövegben a szó szerinti megfelelés igényéből fakad.

¹⁷ Aki ebben a részletben „Ítéloként” jelenik meg, más szöveghelyek és a görög szó jelentése alapján „Közbenjáró”, παράκλητος, sajátos teológiai értelemben. A latin szöveg görög formában hagyja, Károlinál (és a fordítás modernizált változatában is) *Vigasztaló*.

mivelhogy nem hisznek énbennem. Az igazságról, mert én Atyámhoz megyek, és többé nem látok engemet. Az ítéletről pedig, mivelhogy ez világnak fejedelme megítéltetett. A latin fordítás *quidem ... uero ... autem* hármassága a *bűn / igazság / ítélet* hármasságához kapcsolódik, és az eredeti *μὲν ... δὲ ... δὲ* sorozatát hivatott átültetni, szembeállítva a második és harmadik fogalmat is *uero ... autem* segítségével, a magyar szöveg viszont törli az első két megkülönböztető elemet, és csak a jelentés szempontjából tökéletesen elegendő *pedig*-et alkalmazza, a harmadik fogalom előtt. Anaforák és ismétlések segítségével, külön kötőelemek nélkül is jól formált tematikus előrehaladás épül fel a János evangéliumát bevezető filozófiai-teológiai elmélkedésben: János 1,1–1,4 Ἐν ἀρχῇ ἦν ὁ λόγος, καὶ ὁ λόγος ἦν πρὸς τὸν θεόν, καὶ θεὸς ἦν ὁ λόγος. οὗτος ἦν ἐν ἀρχῇ πρὸς τὸν θεόν. πάντα δι’ αὐτοῦ ἐγένετο, καὶ χωρὶς αὐτοῦ ἐγένετο οὐδὲ ἓν ὁ γέγονεν. ἐν αὐτῷ ζωὴ ἦν, καὶ ἡ ζωὴ ἦν τὸ φῶς τῶν ἀνθρώπων = *In principio erat Verbum, et Verbum erat apud Deum, et Deus erat Verbum. Hoc erat in principio apud Deum. Omnia per ipsum facta sunt, et sine ipso factum est nihil, quod factum est; in ipso uita erat, et uita erat lux hominum = az kezdetben vala amaz ige, és az az ige vala az Istennél, és az az ige Isten vala. Ez az ige kezdettől fogva az Istennél vala. Mindenek ez által teremtettek, és önánélkül semmi nem teremtett, valami teremtett. Őbenne vala az élet, és az élet vala az embereknek amaz világoosságuk.* Az előzményekhez nem kapcsolódó, a tartalmi összefüggésben csak később helyére kerülő új téma is megjelenhet kötőelem nélkül: a folytatásban 1,6 Ἐγένετο ἄνθρωπος = *Fuit homo = Vala egy ember*; a további fejtegetésben régebbi téma megismétlése lehetséges egyszerű „és”-sel: 1,14 Καὶ ὁ λόγος σὰρξ ἐγένετο = *Et Verbum caro factum est = És amaz ige testté lett.* A szövegkoherenciát biztosíthatja a mondatok retorikai, líraisághoz közelítő párhuzama: Máté 5,3–10 *Beati pauperes spiritu, quoniam ipsorum est regnum caelorum. Beati, qui lugent, quoniam ipsi consolabuntur ... = Boldogok az lelki szegények, mert ők az mennyeknek országa. Boldogok az kik sírnak, mert ők megvigasztaltatnak ...*; a görög séma végig: „melléknév többes száma + határozott névelő többes száma + ... + kötőszó” (Μακάριοι οἱ ... ὅτι). Így a szöveg funkcionálisan különböző részei olykor több nyelvi kritérium alapján is szembeállíthatók egymással, és e kritériumok között fontos szerepe lehet a mondathatárok viselkedésének.

3. A szövegen belüli határpontok kérdése

3.1. Az evangéliumok szövegének ránk hagyományozott tagolása mind a „részeket”, mind a „verseknek” nevezett kisebb egységeket illetően nagyjából megfelel a befogadó intuitív benyomásának; mindamellet nem érdektelen az a kérdés, hogy a négy, eredetileg nyilvánvalóan explicit határpontok nélküli szövegben találunk-e nyelvileg azonosítható demarkációs jegyeket. A fentiekből kiderül az (általában sematikus) idéző mondatok ilyen irányú szerepe, és az is, hogy ezek

lehetőleg kivonják magukat az elbeszélő részekben rendszeresen fellépő kontinuatorok hatálya alól. Jellegzetes példa Jézus egyik utolsó beszélgetése tanítványaival János elbeszélésében: János 13,36–14,9 λέγει αὐτῷ Σίμων Πέτρος ... ἀπεκρίθη αὐτῷ Ἰησοῦς ... λέγει αὐτῷ ὁ Πέτρος ... ἀποκρίνεται Ἰησοῦς ... λέγει αὐτῷ Θωμᾶς ... λέγει αὐτῷ Ἰησοῦς ... λέγει αὐτῷ Φίλιππος ... λέγει αὐτῷ ὁ Ἰησοῦς ... = *Dicit ei Simon Petrus ... Respondit Iesus ... Dicit ei Petrus ... Respondet Iesus ... Dicit ei Thomas ... Dicit ei Iesus ... Dicit ei Philippus ... Dicit ei Iesus ... = mondá neki Simon Péter ... felele neki Jézus ... mondá neki Péter ... felelé neki Jézus ... mondá neki Tamás ... mondá neki Jézus ... mondá neki Fülöp ... mondá neki Jézus ...*

3.2. Határpontot valósítanak meg természetesen a szöveg jellegének megváltozását bejelentő mondatok, nevezetesen Jézus példabeszédei előtt;¹⁸ e mondatok alaptípusai: ‘példázatokban (= hasonlatokban) szólt hozzájuk’, ‘másik példázatot is mondott’. Ennek az elhatároló mondat típusnak a működését jól mutatja Máté 13,3 Καὶ ἐλάλησεν αὐτοῖς πολλὰ ἐν παραβολαῖς λέγων = *Et locutus est eis multa in parabolis dicens = és szóla nekik sokat példabeszéd által mondván*; 13,24 és 31 Ἄλλην παραβολὴν παρέθηκεν αὐτοῖς λέγων = *Aliam parabolam proposuit illis dicens = (24) más példabeszédet is ada eleikbe nekik Jézus ezt mondván, (31, változat és további tagolási szándék) ismét más példabeszédet ada eleikben mondván*. A példázatok után lezáró határponthoz érkezünk (a narrátor visszaveszi a szót): 13,34 ταῦτα πάντα ἐλάλησεν ὁ Ἰησοῦς ἐν παραβολαῖς τοῖς ὄχλοις = *Haec omnia locutus est Iesus in parabolis ad turbas = mindezeket mondá Jézus az sokaságnak példabeszéd által*. Ilyen típusú lezárást szövegeink többször is alkalmaznak összefoglaló anafora (‘ezek’, ‘mindezek’) segítségével, akár egy felvázolt keret kiegészítéseként is: ‘szólni kezdett’ ... ‘ezeket mondta’ (megszólalás kezdete ... megszólalás vége): János 8,12 ... 8,20 Πάλιν οὖν αὐτοῖς ἐλάλησεν ὁ Ἰησοῦς λέγων ... Ταῦτα τὰ ῥήματα ἐλάλησεν = *Iterum ergo locutus est eis Iesus dicens ... Haec uerba locutus est = Ismét szóla azért Jézus nekik ... Ezeket mondá*. (Hasonló összefoglalás a capernaumi zsinagógában elhangzottak után: János 6,59 *Haec dixit in synagoga docens in Capharnaum = Ezeket mondá a zsinagógában, mikor tanítana Kafarnaumban* – ugyanilyen mondatkezdettel az eredetiben: Ταῦτα εἶπεν.) Összefoglaló anafora zárja le – mintegy a szöveg irodalmi kiteljesítéseként – János evangéliumát, voltaképpen két ízben: először az utolsó előtti rész végén, Jézus feltámadás utáni megjelenéséhez kapcsolódva, János 20,31 ταῦτα δὲ γέγραπται ἵνα πιστεύσητε ὅτι Ἰησοῦς ἐστὶν ὁ χριστὸς ὁ υἱὸς τοῦ θεοῦ = *haec autem scripta sunt, ut credatis quia Iesus est Christus Filius Dei = ezek pedig megíratattak, hogy higgyétek, hogy az Jézus Krisztus Is-*

¹⁸ Eseménysor előzetes bejelentésére érdekes példa János 21,1 (a feltámadás után Jézus meg fog jelenni tanítványai előtt egy vízparton) *manifestavit se iterum Iesus discipulis ... manifestavit autem sic = megjelentette magát ismét Jézus az tanítványoknak ... ilyen módon jelentette pedig meg*; a görögben is előre utaló névmási határozószó: οὕτως.

tennek fia; és másodszor is utal önmagára a szöveg (és a narrátor), az utolsó rész utolsó előtti mondatában, még egyszer kinyilvánítva az elmondottak igaz voltát: János 21,24 Οὗτός ἐστιν ὁ μαθητῆς ὁ μαρτυρῶν περὶ τούτων καὶ ὁ γράψας ταῦτα, καὶ οἶδαμεν ὅτι ἀληθῆς αὐτοῦ ἡ μαρτυρία ἐστίν = Hic est discipulus, qui testimonium perhibet de his et scripsit haec, et scimus quia uerum est testimonium eius = ez az az tanítvány, aki ezekről bizonyóságot teszen, és ezeket írja, és tudjuk, hogy igaz az ő bizonyágtétele.

3.3. Nem rendszeres, mégis észlelhető egyes szavak vagy kifejezések elbeszélést tagoló szerepe, amely egyébként némileg összemosódik egy-egy fontos esemény kidomborításával. Így az *idouú = ecce = íme* deiktikum bemutathat nagy fontosságú, fordulatot hozó dolgokat vagy lényeket, és ezáltal megnyithat egy újabb szakaszt az elbeszélő diskurzusban. A Máté-evangélium 2. részében a narrátor négyszer is él ezzel a tagolási lehetőséggel: 2,1 *ecce Magi* – a napkeleti bölcsek érkezése Jeruzsálembe; 2,9 *ecce stella* – a csillag elvezeti őket Betlehembe; 2,13 *ecce angelus Domini* – az Úr angyala megjelenik Józsefnek és családjával Egyiptomba küldi; 2,19 *ecce apparet angelus Domini* – Heródes halála után az Úr angyala megjelenik Józsefnek és családjával visszaküldi Izrael földjére (*idouú* és *íme* megfelelőekkel). A gyermek Jézus templomi bemutatásakor az istenfélő Simeont és Anna prófétaasszonyt színre hozó, hosszabb epizód ugyanígy különül el az elbeszélés fő vonalától: Lukács 2,25 Καὶ ἰδοὺ ἄνθρωπος ἦν ἐν Ἱερουσαλὴμ = *Et ecce homo erat in Ierusalem = És íme, vala Jeruzsálemben egy ember.* Hangsúlyt és lezárást egyszerre biztosíthat az *ἐγένετο = factum est* ‘történt’ formula (önálló szerkezetként, melyet nem követ *hogy* kötőszó); hosszabb tanító diskurzus után olvassuk: Máté 7,28 *Et factum est cum consummasset Iesus uerba haec, admirabantur turbae super doctrinam eius* (a magyar szöveg lezárásként megelégszik az összefoglaló anaforával: *és mikor elvégezte volna Jézus ez beszédeket, álmélkodik vala az sokaság az ő tudományán;* egészen hasonló lezáró megoldás az eredetiben és fordításaiban Máté 13,53, a *uerba haec* helyett *parabolas istas = ez példabeszédeket* kifejezésekkel, a görögben is τὸς λόγους τούτους → τὰς παραβολὰς ταύτας).

3.4. A lineáris elbeszélő diskurzusban természetesen adódó időbeli elhatárolás megjelenik szövegeinkben, bár nem mindig pontosan jelölt időszakaszokkal. Egyszerű határpontot iktat be a történetmondásban *τότε = tunc = akkor*, esetleg apró, de fontos mozzanatok bevezetésére; így Jézus ördög általi megkísértésének eseményei között találjuk Máté 4,1–11 szerint: 4,1 *Tunc Iesus ductus est in desertum a Spiritu, ut tentaretur a Diabolo = Akkor Jézus vitették az lélektől az pusztába, hogy megkísértetnék az ördögtől;* 4,5 *Tunc assumit eum Diabolus in sanctam ciuitatem = Akkor vivé Jézust az ördög az szent városban;* 4,10 *Tunc dicit ei Iesus = És monda neki Jézus;* 4,11 *Tunc reliquit eum Diabolus = Akkor elhagyá őtet az ördög* (az eredetiben is a *τότε* elemmel kezdődnek a megfelelő

mondatok). Az ilyen szorosan összefüggő események sorában az elhatároló elemek persze kétarcúak, és demarkatív szerepük mellett beillenek a fentebb tárgyalt kontinuátorok sorába is. Mindamellett gyakran lelhetőek szövegeinkben élesebb időbeli metszések, az intervallum pontosabb megjelölésével. Egy új naphoz új eseménysor kezdete kapcsolódhat: τῆ ἐπαύριον = *altera die* = *másodnapon* (pl. Márk 11,12; János 1,29), δι’ ἡμερῶν = *post dies* = *egynéhány nap elmúlván* (Márk 2,1); μεθ’ ἡμέρας ὀκτῶ = *post dies octo* = *az után azért nyolcad nappal* (János 20,26). Gondos az idő kezelése Jézus perének, kivégzésének és feltámasztásának elbeszélése során, és a lényegyet tekintve az időpontokat és időközöket mind a négy szöveg ugyanúgy mutatja be. Ez az elrendezés Máténál: 27,1 *Mane autem facto, consilium inierunt omnes principes sacerdotum* = *És [pénteken] reggel tanácsot tartának mind az papi fejedelmek*; 27,46–50 *Et circa horam nonam ... Iesus ... iterum clamans uoce magna emisit spiritum* = *Kilenc órakor pedig ... Jézus ... mikor viszontag kiáltott volna nagy felszóval [modernebb változat: ismét nagy fennszóval kiáltván], kibocsátá az ő lelkét*; 28,1 *Sero autem post sabbatum, cum illucesceret in primam sabbati, uenit Maria Magdalene et altera Maria uidere sepulcrum* = *Az szombatnak pedig végén, mikor virradna az hétnék első napjára [a feltámasztás reggelén], elmene Mária Magdolna és másik Mária, hogy meglátnák az koporsót (az időpontok az eredetiben: πρωίας δὲ γενομένης ‘eljövén pedig a reggel’ – περὶ δὲ τὴν ἐνάτην ὥραν – ὁψὲ δὲ σαββάτων, τῆ ἐπιφωσκούσῃ εἰς μίαν σαββάτων).*¹⁹ Új esemény bevezetésére szolgál, de az előzménnyel hidat is képez az alárendelt igenévi szerkezetté alakított „alany + állítmány” kapcsolat, ahol a függőséget a görögben birtokos eset, a latinban határozó eset jelzi („genitivus absolutus”, ill. „ablativus absolutus”): Márk 5,35 [egyik csodatétel után nyílik alkalom a következőre] Ἐτι αὐτοῦ λαλοῦντος ἔρχονται = *Adhuc eo loquente, ueniunt*; a magyarban az igeneves szerkezet lehetséges volna külön esetjelzés nélkül: ‘Jézus még beszélvén’, de Károli – bár máshol használja a szerkezetet – itt az explicitebb igés mellékmondatot alkalmazza: *azonközben, hogy Jézus ezeket szólá, eljövének némelyek ...*

3.5. Pillantást vetve szövegeink diskurzus-szerkezetére megállapíthatjuk, hogy az előadott cselekvéssort – amelybe a maguk helyén a példabeszédek és a dialógusok is beletartoznak – csak ritkán szakítják meg rövid tömörítő tudósítások, amelyek mintegy összefoglalóan, részletezés nélkül adnak hírt a történet valamely fordulatáról, rendszerint a szereplők helyváltztatásáról vagy költözéséről. Jellegetes példája az ilyen előadásmódnak Jézus tanító-gyógyító útjainak összegző említése: Máté 9,35 *és járja vala Jézus mind az városokat és falukat*

¹⁹ A görög szövegben – és a latinban is, amely a görögöt szó szerint követi – fel kell oldanunk egy zavaró kétértelműséget. A héberből átvett σάββατον = *sabbatum* főnév kettős jelentésű, és az idézett részletben mindkét jelentés megtalálható: először a ‘szombat’ mint heti pihenőnap szerepel a ‘szombat vége, szombat este’ kifejezésben, majd ‘a hét napjainak összessége’ értendő, melyek közül az első a vasárnap, itt a feltámasztás napja (Károli a maga fordításában megszünteti a zavart).

tanítván az ő zsinagógájukban és prédikálván az Isten országának evangéliumát és gyógyítván akárminemű betegséget és erőtlenséget az község között (egészen hasonló Máté 4,23) – az ilyen részletekben a görög és latin ige nem valamilyen elbeszélő múlt időben vagy elbeszélő jelenben van, hanem folyamatos múltban, amely háttérrel képez a partikuláris cselekvések sorához képest: itt περιῆγεν, ill. *circumibat*. Elhatároló elem vezet be egy hasonlóan rövid, de fontos szakaszt olyan ponton, ahol már kezd kirajzolódni Jézus végzete: János 7,1 *Ezeknek utána jár vala Jézus Galileában, mert nem akar vala Júdeában jární, mivelhogy az zsidók akarják vala őtet megölni* (elhatárolás a görögben: Καὶ μετὰ ταῦτα, a latinban *Et post haec*; folyamatos múlt idő: περιεπάτει, ἤθελεν, ἐζήτουν, ill. *ambulabat, uolebat, quaerebant*). Klasszikus narratológiai megközelítést alkalmazva azt mondhatjuk, hogy az elbeszélők alapvetően „jeleneteket” hoznak színre, amelyeknek nyelvi „időtartama” nem esik nagyon messze a tényleges történésektől (különösen igaz ez a beszéd szövegbeli reprezentációjára: a példázatokra, dialógusokra nézve), és kevésbé élnek az időbeli áthidalás eszközével.²⁰ Az innen adódó többé-kevésbé egyenletes elbeszélés, ahol a drámaiság az események elrendezéséből és nem a narrátor szubjektivitásából bontakozik ki, jellegzetes stílusjegye mind a négy evangéliumi szövegnek.

4. Kitekintés

A latin Újtestamentumban megfigyelhető mondatkapcsolási eljárások – amelyek a szakrális szövegek fordítási szokásai szerint nagyjából megfelelnek az eredeti görög szövegben alkalmazott eljárásoknak – nyomot hagytak a koraközépkori latin krónikák nyelvezetében. Elsősorban a mondatközi „kontinuatorok”, vagyis az anaforikus vagy más utaló kapcsolatok megléte esetén is fellépő kötőelemek emlékeztetnek a Biblia szövegének nagyfokú folytonosságigényére. Iordanes, VI. századi történetíró főként nagyobb tartalmi egységek elején alkalmazza a *uero, nam* és *ergo* szócskákat, amelyek így egyszerre játszanak vissza-utaló, elválasztó és továbbvivő szerepet (vö. *Getica* 268 *Ergo, ut ad gentem, unde agimus, reuertamur* ‘Most pedig, hogy visszatérjünk ahhoz a néphez [ti. a gótokhoz], amelyről értekezünk’). Az ilyenfajta elemek használata gyakori Paulus Diaconusnál, aki a VIII. században írta meg a longobárdok történetét; különösen új témák bevezetésekor lépnek fel eredeti jelentésüket elveszítő, csupán kapcsoló funkciójú szavak. Találomra idézhetjük a 6. könyv 26. és 27. fejezetét: *Deinceps uero Pemmo ducatum promeruit* ‘ezután pedig Pemmo elnyerte a hercegséget’ ... *De hac igitur coniuge tres Pemmo filios ... genuit* ‘ezzel a [most említett] feleségével azután Pemmo három fiút nemzett’ ... *Hac denique aetate Gisulfus ... Romanorum ciuitatem ... cepit* ‘egyébként ebben az időben Gisulfus

²⁰ Az elbeszélésben felelhető idő és a valós idő viszonyáról, különösen „scène” és „sommaire” most idézett megkülönböztetéséről ld. Genette 1972: 129.

elfoglalta a rómaiak egy városát’ – a továbbvivő szavak eredeti jelentése *uero* ‘másrésről’, *igitur* ‘tehát’, *denique* ‘végül’. Egészen rendszeres az említett kötésmód Egeria 400 körül készült palesztinai útleírásában, amelynek nyelve viszonylag közel áll a szóbeli elbeszéléséhez, a szerző műveltsége pedig elsősorban a Bibliára épül. A mű következő részlete (2,1–2) bemutat egy völgyet (bibliai reminiscenciákkal), amelyen az utazóknak majd át kell kelniük: *Vallis autem ipsa ingens est ualde ... Ipsam ergo uallem nos trauersare habebamus ... Haec est autem uallis ingens et planissima, in qua filii Israhel commorati sunt his diebus ... Haec ergo uallis ipsa est, in cuius capite ille locus est...* ‘az a völgy pedig igen hatalmas ... szóval ezen a völgyön át kellett kelniünk ... ez pedig az a hatalmas és egészen lapos völgy, ahol Izrael fiai időztek azokban a napokban ... ez tehát az a völgy, amelynek végében az a hely van ... Bár a latin-újlatin átmenet korában született latin nyelvű elbeszélő szövegek némelyike mozaikszerű eljárással készült, gondosan kimunkált koherencia nélkül, a folytonosságot többretegűen biztosító bibliai modell hatása vitathatatlan.²¹

5. Összegezés

A tanulmányban megpróbáltuk megragadni az evangéliumi szövegek felépítésének néhány sajátos vonását a mondathatárok kialakítását illetően. Megállapítottuk, hogy e tekintetben az eredeti szövegek részben a hagyományos görög prózáirói stílushoz alkalmazkodnak: a kapcsolóelemek apparátusa révén kiemelhetik a diskurzus folytonosságát. A megvizsgált latin és magyar fordítás az eredeti megfogalmazást e ponton is igyekszik a szakrális szövegek esetében elvárt hűséggel követni.²² Kétségtelen másfelől, hogy az evangéliumok szerzői lazítanak a görög irodalomból örökölt stiláris függőségen, a mondatok között a fölöslegesnek vélt kapcsokat sokszor megszüntetik, vagy – az egyszerűbb szóbeli előadásmódhoz közeledve – a sűrűn alkalmazott ‘és’ kötőszóra redukálják. Jellegzetes határjegyek vagy más szöveggrammatikai vonások segítségével a narrátor elkülönítheti az elbeszélésen belül a szereplők beszédét (példabeszédek, dialógusok), valamint a (nem tipikus) lírai vagy filozófiai-teológiai betéteket. Ezek a szövegtani megfigyelések korántsem érdektelenek az olvasóra vagy hallgatóra gyakorolt hatás

²¹ Az idézett szövegek forrásai: *Itinerarium Egeriae (Peregrinatio Aetherae)*, publ. O. Prinz, Heidelberg, Winter, ⁵1960; Iordanis *Getica*, publ. Th. Mommsen, Monumenta Germaniae Historica, Auctores antiquissimi V, pars prior, Berlin, 1882; Pauli *Historia Langobardorum*, publ. L. Bethmann–G. Waitz, Monumenta Germaniae Historica, Scriptores rerum Langobardicarum et Italicarum saec. VI–IX, Hannover, 1878.

²² Egy korábbi, az igeneves szerkezetek fordításának szentelt tanulmányban (Kiss 2018) megállapítottuk, hogy Károli ragaszkodik az eredeti szövegekben található elrendezésekhez, ahol a magyar nyelv struktúrája ezt megengedi, és a szükséges módosítások is illeszkednek az eredeti tartalomhoz. Ugyanezt mondhatjuk a szövegtagolás átültetéséről is, hozzátéve, hogy a Károli-biblia nyelvi viszonya a forrás-szövegekhez további termékeny szövegtani és nyelvtörténeti kutatások tárgya lehetne.

szempontjából. Az elbeszélő és a szereplők szavainak egyensúlya, a szereplők beszédének pontos illeszkedése az elbeszélő diskurzusba és az elbeszélés világos, egyenes vonalú előrehaladásának kiemelése külön súlyt adnak a végzetszerű és a végzetlen mégis túllépő eseményeknek és a bennük feltáruló erkölcsi tanításnak.²³ Az elvégzett nyelvészeti vizsgálat – további megközelítésekkel kiegészítve – hasznos lehet az elbeszélő szövegek tipológiájának finomításában.

Irodalomjegyzék

- ANTOINE, G. 1958. *La coordination en français*. Paris: Éditions D'Artrey.
- BENVENISTE, É. 1966. *Problèmes de linguistique générale*. Paris: Gallimard.
- DENNISTON, J. D. 1954. *The Greek Particles*. Oxford: Clarendon.
- ERNOU, A.–MEILLET, A. 1979. *Dictionnaire étymologique de la langue latine*. Paris: Klincksieck.
- FIRBAS, J. 1971. On the Concept of Communicative Dynamism in the Theory of Functional Sentence Perspective. *Sborník Prací Filosofické Fakulty Brněnské Univerzity, Series Linguistica* Vol. 19. 135–144.
- GENETTE, G. 1972. *Figures III*. Paris: Seuil.
- HALLIDAY, M. A. K.–HASAN, R. 1976. *Cohesion in English*. London: Longman.
- HARWEG, R. 1968. *Pronomina und Textkonstitution*. München: Fink.
- KISS S. 2018. Igeneves szerkezetek és mondattagolás Máté evangéliuma Károli-féle szövegében és a forrásszövegekben. In: É. Kiss K.–Hegedűs A.–Pintér L. (szerk.): *Nyelvelmélet és dialektológia 4. A Károli-biblia nyelve*. Budapest–Piliscsaba: PPKE BTK. 97–119.
- KROON, C. 1995. *Discourse Particles in Latin*. Amsterdam: Gieben.
- PETŐFI S. J. 2004. *A szöveg mint komplex jel*. Budapest: Akadémiai K.

Források

A Károli-szöveget internetes régi magyar adatbázis alapján idézem:

(<http://omagyarkorpusz.nytud.hu/hu-search.html>, 2022-03-06).

Latin szöveg: *Novum Testamentum Latine* (ed. Nestle–Aland). Stuttgart: Deutsche Bibelgesellschaft, 1984.

Görög szöveg: *Greek–English New Testament*. In: *Novum Testamentum Graece* (ed. Nestle–Aland). Stuttgart: Deutsche Bibelgesellschaft, 1981.

---

²³ A szövegfelépítés „kommunikatív jelentésével” kapcsolatban ld. Petőfi S. János meghatározásait (2004: 104).

Continuity, Discontinuity, and Delimitation in the Gospels and their Translations

In the Greek text of the Gospels, narrative sequences are often characterized by the presence of discourse particles that have a “continuator” function: their task is to warrant the cohesion of the text, besides the network of anaphora and other cohesive devices. Prototypes of those specific “conjunctions” are $\delta\acute{\epsilon}$ in Greek, *autem* in Latin, and *pedig* in Hungarian. Monologues, dialogues, and philosophical argumentations have fewer constraints, and from a stylistic point of view, seem to have greater freedom. Sequences of different types can be separated by introductory or conclusive expressions (*ecce, post haec*). Latin chronicles of the Early Middle Ages often adopt stylistic features of the Bible.